

Zooarkeoloji ve Arkeolojik Arařtırmalarda Önemi

Alper Yener YAVUZ*

Öz

İnsanoğlu var olduğu andan itibaren doğayla sürekli iç içeydi. İnsanoğlu Paleolitik dönemden itibaren, kendinden sonraki nesillere, içinde bulunduğu ortamı tasvir eden belgeleri çeşitli yollarla miras bırakmıştır. O dönem insanları, doğayla etkileşim halindeyken bekli de en çok hayvanları gözlemleyerek onları avlamış, resimlerini duvarlara çizmiş, heykellerini yapmış ve evcilleştirmiştir. Geçmiř dönemlerde yaşamış insanlara ait kalıntıları antropolog, prehistoryen ve arkeologlar incelerken, hayvanlara ait kalıntıları da zooarkeologlar incelemeye başlamışlardır.

Anahtar Kelimeler: Antropoloji, Zooarkeoloji, Arkeoloji, Antik Çađ, Paleopotoloji

Zooarchaeology and It's Importance in Archaeological Research

Abstract

Humankind is in close association with the nature since the beginning. Since the Paleolithic Age mankind, in several ways, left evidence depicting it's surroundings to the later generations. The people of the aforesaid era, in the interaction with the nature, probably observed the animals most; hunting them, painting their pictures on their walls, carving their sculptures and taming them... While anthropologists, archaeologists and prehistorians studies the remains of the people that lived before our time, it is zooarchaeologists that studies the remains of the animals.

Key Words: Antropoloji, Zooarchaeology, Archaeology, Ancient history, Paleopathology,

Zooarkeoloji teriminin etimolojik anlamına bakıldığında: Zooloji, zoo (hayvanlar topluluğu) ve logos (bilim) sözcüklerinin birleştirilmesiyle türetilmiş bir terim olup biyolojinin hayvanları çeşitli yönleriyle inceleyen bir bilim dalıdır. Arkeoloji ise sözlük anlamı olarak Yunanca arkheos (eski) ve logos (bilim) sözcüklerinin birleştirilmesiyle türetilmiş bir sözcüktür ve "eskinin bilimi" anlamını taşır. Böylece zooarkeoloji terimsel olarak zooloji ve arkeoloji terimlerinden türetilmiş bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Eski çağlarda yaşamış ve bugün soyu tükenmiş pek çok tür ile günümüzde yaşayan bütün hayvanlar, zoolojinin inceleme alanına girmektedir. İnsanların merak ve araştırma eğilimiyle ortaya çıkan zoolojinin insanlık tarihi kadar eski olabileceği düşünülmektedir. Zooarkeoloji ise genel olarak arkeolojik kazılarda bulunan hayvan kemiklerini arkeolojik bir bakış açısı ile değerlendiren bilim dalıdır. Zooarkeolojinin incelediği konular genel olarak: Antik dönemlerde insanların hangi hayvanları ne zaman evcilleştirdikleri, hangi hayvanları avladıkları, avlanan ya da evcilleştirilen hayvanların nasıl seçildiği, hangi ürünlerinden yararlandığı, nasıl kesildikleri, yerleşimde hangi türlerin barındığı, nasıl beslendikleri gibi konulardır.

Bunun yanı sıra kalıntıların, genellikle kemikler, dişler, kabuklar gibi vücudun sert parçalarından oluştuğu göz önünde bulundurulduğunda, taşımacılık, çiftçilik, kıyafet, dekorasyon için kullanılan hayvanlara ek olarak eski nüfusların yiyecek artığını da temsil edebilmektedir (Reitz, E.J and Wing, E.S. 1999).

Zooarkeoloji bir çok ülkede başlı başına bir bilim dalı olmasına rağmen multi-disipliner çalışmalar içerisinde yer almaktadır. İlk olarak 1865 yılında zooarkeolojik çalışmaları başlatan Lubbock için, ilk defa zooarkeolog unvanı kullanılmıştır (Reitz and Wing, 1999: 2–6). Zooarkeolojik çalışmalarda, antropoloji, arkeoloji, biyoloji, etnoloji, paleopatoloji, paleontoloji, ekoloji ve zooloji bilim dalları birlikte çalışmaktadırlar.

İnsan bilimi ya da **antropoloji** (Latince: *anthrop* "insan, adam" ve *logia* "bilim"), insanın ve insanlığın incelenmesini konu edinen bir bilim dalıdır. İnsanın var olduğu ilk günden günümüze hayvanlarla olan ilişkileri göz önüne alındığında zooarkeoloji ile antropolojinin ne denli ayrılmaz bir ikili olduğu daha iyi anlaşılmaktadır.

Arkeoloji daha öncede tanımladığımız gibi eskinin bilimidir. Antropoloji-zooarkeoloji arasında bağlantıyı kuran en önemli bilim dalı olan arkeoloji; insanın yaratmış olduğu kültürü, antropoloji ise insanın kendisini inceler. Bilgi bütünlüğü oluşturmak açısından her iki bilim dalının birbirlerinden yararlanmaları gerekmektedir.

Canlı bilimi ya da canlının bilimi (Latince: bios-“canlı”ve logia-“bilim”) olarak tanımlanan **biyoloji**; tüm canlıları; tüm gezegeni kaplayan küresel boyuttan, hücre ve molekülleri kapsayan mikroskobik boyuta kadar onları etkileyen önemli dinamik olaylarla birlikte inceleyen bilimdir. Biyoloji, yaşayan canlıların ya da fosil kalıntıların, yaşam süreçlerini, bütün fiziksel ve kimyasal yönleriyle incelemektedir.

Ekoloji, canlıların birbirleri ve çevreleriyle ilişkilerini inceleyen bilimdir. Ekosistem ise canlı ve cansız çevrenin tamamıdır. Ekosistemi de abiotik faktörler (toprak, su, hava, iklim gibi cansız faktörler) ve biyotik (üreticiler, tüketiciler ve ayrıştırıcılar) faktörler olmak üzere iki faktör oluşturur. Hayvanların çevresiyle olan iletişimi, etkileşimi, türlerin çevre etkilerine bağlı yok oluşunu paleopatoloji ve paleontolojiyle birlikte zooarkeolojiye sunan bilim dallarından biridir.

İnsanların ırklarına ayrılışını, ırkların kökenini, oluşumunu, yeryüzüne yayılışını, aralarındaki bağıntıları ve bunların töre, dil ve kültür niteliklerini, genel yasalar çıkarmak amacıyla inceleyip karşılaştıran **etnoloji**; geçmişte yaşamış ve halen yaşamakta olan değişik kültürleri karşılaştırmalı olarak inceleyen bir bilim dalıdır. Etnoloji, maddi manevi kültürleri etnoğrafyanın malzemelerine dayanarak açıklamakta ve genel anlamda insanlığın kültür tarihini aydınlatmaya çalışmaktadır. Folklor karşılığı olarak da halkıyat kullanılmaktadır. Düğün, bayram, cenaze, kandil geceleri, doğum, isim koyma, bazı batıl inanışlar, türkü, masal, ninni halk hikâyeleri, menkibe, bilmece, oyun, atasözü, deyimler ve tekerlemeler halkıyat (etnoloji)'in içerisinde yer almaktadır. Tarih, dil, din, arkeoloji, ruhiyat, içtimaiyat, sanat tarihi, hekimlik, bitkiler ve hayvanlarla ilgili ilimler de etnoloji ile bağlantılı bilim dallarıdır (<http://tr.wikipedia.org/wiki/Etnoloji>).

Paleopatoloji, fosilleri ve kemik kalıntılarını inceleyerek, geçmişteki insan ve hayvan hastalıklarını inceleyen bilim dalı olarak tanımlanmaktadır. Bu türden çalışmalarda eskiden yaşamış canlıların sağlık analizlerinin yapılması, günümüzde görülen bazı

rahatsızlık ve bozuklukların daha iyi açıklanmasına, sebeplerinin ve kökenlerinin ortaya çıkarılmasına yardımcı olmaktadır. Ayrıca prehistorik organizmaların veya hastalıkların, modern tipleri ile aynı mı olduğu ve benzer reaksiyonlar mı oluşturduğu sorularının cevapları arkeolojik kalıntılarla ilgili çalışmalarda yatmaktadır.

Varlık bilimi olarak açıklanan **paleontoloji**, ölmüş varlıkların ‘fosil’ olarak isimlenen taşlaşmış kalıntılarında hareketle, jeolojik zamanlarda yaşamış olan canlıların en ilkelinden, günümüzdeki en gelişmiş olanlarına değin geçirdikleri gelişmeleri, çeşit ve şekilleri, yaşama ortamları, ortaya çıkışları ve yok oluşlarıyla, zaman ve mekândaki dağılışı ve yayılışlarını araştıran bir bilim dalıdır.

Zoooloji, zoo (hayvanlar topluluğu) ve logos (bilim) sözcüklerinin birleştirilmesiyle türetilmiş bir terim olup biyolojinin hayvanları çeşitli yönleriyle inceleyen bir bilim dalıdır. Eski dönemlerde yaşamış ve bugün soyu tükenmiş birçok tür ile günümüzde yaşayan bütün hayvanlar, zoolojinin inceleme alanına girmektedir.

Zooarkeolojinin ilişkili olduğu bilim dalları bunlarla sınırlı değildir. Diğer bilim dallarına örnek verecek olursak; Klimatoloji, Etnoarkeoloji, jeoloji bu bilim dalları arasında sayılabilir.

Arkeolojik alanlarda sıklıkla karşılaşılan türler

i. Canidae: Köpekgiller (Canidae), etçiller (Carnivora) takımına ait bir ailedir. Köpek, kurt, tilki ve çakal türleri köpekgiller familyasını oluştururlar. Köpekgiller dünyanın her kıtasında yaygındır. Bu tür eskiden Avustralya, Yeni Zelanda, Yeni Gine, Madagaskar ve Güney Kutbu'nda bulunmazlarken; son binyıllar içerisinde insanların yardımıyla buralara da yerleşebilmişlerdir.

ii. Suidae: Domuzgiller, geniş getirmeyen bir çift toynaklı familyasıdır. Familyanın beş cinse ayrılan 20 türünden Avrupa'da ve Türkiye'de bulunan tek temsilcisi, evcil domuzun atası olan yaban domuzudur. Domuzgiller orta büyüklükte, fiçı şeklinde çevik bir vücut yapısına sahip memelilerdir. Vücutları çok seyrek, fırça gibi sert ve kısa olan kıllarla kaplıdır. Renkleri kırmızımsı kahverengi ile gri veya siyah arası değişmektedir.

Uzunlukları 50–190 cm (artı 3-45 cm kuyruk) ve ağırlıkları 6-350 kg arası değişmektedir (<http://animaldiversity.ummz.umich.edu/site/accounts/information/Suidae.html>).

iii. Bovidae: *Boynuzlugiller*, geniş getiren bir çift toynaklı familyasıdır. Bu 140 türden oluşan büyük familya sığır, koyun, keçi, manda, bizon, antilop ve ceylan gibi insanların uzun zamandır av ve ev hayvanı olarak faydalandığı birçok türü içermektedir. Arkeolojik alanlarda ele geçen kemiklerin büyük çoğunluğunu bu familya oluşturmaktadır (Demirsoy, A., 1996).

iv. Equidae: *Equidae*, at ve benzeri hayvanları içeren, tek toynaklılar takımına ait bir ailedir. Aileye ait tek cins *Equus*'tir.

v. Aves: *Kuşlar*, iki ayaklı, sıcakkanlı, omurgalı ve yumurta ile üreyen hayvanlar sınıfıdır(<http://tr.wikipedia.org/wiki/kuslar>).

vi. Cervidae: *Geyik*, geyikgiller (Latince: Cervidae) familyasında geniş getiren otçul memeli hayvanların ortak adıdır. Çift toynaklılar takımında bulunan akraba familyalardaki benzer hayvanlar da genel olarak geyik diye adlandırılmaktadır.

vii. Rodentia: *Kemiriciler* (Lat. Rodentia), uyum bakımından çok başarılı olan memeli hayvanlar takımıdır. Alt ve üst çenelerinde ikişer tane sürekli büyüme eğiliminde olan kesici dişler bulunur. Köpekdişleri yoktur. Gözler başın her iki yanında toplandığından hem önlerini hem arkalarını aynı derecede görebilirler. Çok iyi koşar, tırmanır, sıçrar ve yüzerler. (<http://tr.wikipedia.org/wiki/Kemiriciler>).

Türkiye’de yapımlı olan zooarkeoloji çalışmaları

Zooarkeolojinin Türkiye’deki geçmişi sanıldığı kadar aksine eski tarihlere gitmektedir. Fakat asıl önemli olan bu konudaki süreklilik bir türlü sağlanamamıştır. 1930’ların sonlarında başlayan zooarkeolojik araştırmalar 1970’lere kadar yapılan hem ilk hem de tek araştırma olma özelliği taşımaktadır (Özdoğan, 1977). 1970’li yıllardan itibaren kademeli olarak da olsa bir gelişme sağlanmıştır. Sonraki yıllarla birlikte Kurban Höyük, Norşun Tepe gibi kazı alanlarıyla ilgili zooarkeolojik raporlar dahi yayınlanmıştır (Özdoğan, 1977). Günümüze gelindiğinde zooarkeolojinin önemi fazlasıyla anlaşılmış bu konu başlığı altında doktora seviyesinde tezler yapılmıştır (Satar 2004).

Sonuç

Aslına bakıldığında en temel tanımla Zooarkeoloji arkeolojik alanlardan ele gelen hayvan kemiklerinin zoolojik açıdan incelenmesidir. Arkeolojik kazılarda kalıntıların birçoğunun hayvan kemikleri olduğunu düşünürsek zooarkeolojinin ne denli önemli bir yerinin olduğunu da anlayabiliriz. Bunun yanında Farklı alanlar ve farklı buluntu grupları olduğu düşünülürse çalışma metodlarının da bununla birlikte farklılıklar gösterdiği bir gerçektir. Fakat ne kadar farklı çalışma metodu olursa olsun önemli noktaların en başında kemiklerin doğru tanımlanabilmesi gelmektedir. Çünkü zooarkeolojinin amacı zoolojik verilerden antropolojiye sağlanabilecek maksimum destektir.

Dipnot ve Kaynakçalar

* Alper Yener Yavuz, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Sıhhiye, ANKARA.

Kaynakça

1. Demirsoy, A., (1996), Genel Türkiye Zoocoğrafyası, Meteksan, Ankara.
2. Demirsoy, A., (1997), Türkiye Omurgalıları- Memeliler, Meteksan, Ankara
3. Özdoğan, M., (1977), Lower Euphrates Basin 1977 Survey, METU, Lower Euprates Publication, Series 1,2, İstanbul.
4. Reitz, E.J and Wing, E.S. 1999. *Zooarchaeology*. Cambridge: Cambridge University Pres
5. <http://www.alexandriaarchive.org/icaz/>
6. <http://animaldiversity.ummz.umich.edu/site/accounts/information/Suidae.html>
7. www.wikipedia.org
8. Satar, Z., (2004), Eskişehir İli Şarhöyük Kazısından Ele Geçen Hayvan Kemiklerinin Zooarkeolojik Açıdan İncelenmesi, Yüksek Lisans Tezi, Ankara